

ПЕДАГОГІКА

УДК 378.016.34

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/28.208744>

Світлана МИКИТЮК,

orsid.org/0000-0002-8620-1887

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри суспільно-правових дисциплін і менеджменту освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) svemyky@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ПРАВА В ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Формування громадянської компетенції в педагогічних закладах вищої освіти пов'язане з низкою питань організаційно-методологічного характеру. Одним з основних є побудова її основи, запровадження компетентнісного підходу в навчанні, що сприяє успішній адаптації студентів у соціумі, рішенню ключових проблем сучасного життя, їх професійному самовизначенню. Незважаючи на велику кількість праць, присвячених різним аспектам формування громадянської компетентності, необхідно констатувати, що в науковій літературі це питання досліджено недостатньо, що й зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – виявлення особливостей формування громадянської компетентності під час викладання правових курсів у вищих педагогічних закладах освіти.

Установлено, що зміни в системі вищої освіти переорієнтовано на результат за сформованістю сукупності ключових компетентностей, що допоможе студенту, майбутньому спеціалісту набутти необхідні навички міжособистісного спілкування, ефективно використовувати знання та вміння на практиці для успішної життєдіяльності. З'ясовано, що однією із ключових компетентностей є громадянська, яка охоплює: розуміння соціальних і політичних рухів і сталого розвитку; конструктивну участь у діяльності громади та прийняття рішень на всіх рівнях; повагу до прав людини, пошук компромісів та забезпечення соціальної справедливості і правосуддя. Варто підкреслити, що всебічне формування навичок громадянської компетентності можливе під час викладання таких курсів як «Правознавство» або «Громадянська освіта» для неюридичних спеціальностей у вищих педагогічних закладах освіти.

Для успішного й ефективного формування громадянської компетентності в педагогічних закладах вищої освіти необхідно створювати методологічну основу її функціонування: для успішного – створювати правову базу для компетентнісного підходу і змісту громадянської компетентності (Національна стратегія розвитку освіти в Україні, Закон України «Про освіту»); запровадження нових методів і прийомів викладання права (кейс-метод); для ефективного – попереднє визначення результату навчання і правильна організація їх досягнення.

Ключові слова: компетентність, громадянська компетентність, метод дослідження конкретних ситуацій, результат навчання

Svitlana MYKYTIUK,

orsid.org/0000-0002-8620-1887

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Public and Law Discipline

G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

(Kharkiv, Ukraine) svemyky@gmail.com

THE FORMATION OF CIVIC COMPETENCY DURING TEACHING LAW IN THE PEDAGOGICAL UNIVERSITIES

The formation of civic competency during teaching law in the pedagogical universities is connected with some matters of organizational and methodological nature. One of the main ones is building of its basics, introduction of competence approach to the educational process that assists successful adaptation of students in society, solution of main problems of modern life, their professional self-determination. Despite a large number of works dedicated to different aspects of the formation of civic competency, it should be noted that in scientific literature this question is studied insufficiently, which determined the choice of the topic.

The purpose of the article is the identification of features of the formation of civic competency during teaching law in the pedagogical universities.

It is stated that changes in educational system are refocused on the result for the formation of the aggregate core competencies that will help a student, a future specialist to get necessary skills in practice for successful life activity. It is

found out that one of the main competencies is the civil one that includes understanding of social and political movements and sustainable development, constructive engagement in the activities of the community and making decisions at all levels, respect for human rights, search for compromises and providing the social equity and justice. It should be noted that comprehensive formation of skills of civil competency is possible during teaching such courses as Jurisprudence or Civil Education for non-legal specialties in the pedagogical universities.

For successful and efficient formation of civil competency during teaching law in the pedagogical universities it is necessary to create a methodological basis of its functioning: for successful one is creation of a legal framework for competence approach and content of civil competency; introduction of new methods and teaching techniques of law; for efficient one is preliminary determination of the learning outcome and proper organization of their achievement.

Key words: competence, civic competency, method of research of specific situations, result of studying.

Постановка проблеми. Розроблення стандартів вищої освіти, зорієнтованих на компетентнісний підхід, узгоджених із новою структурою освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти та з Національною рамкою кваліфікацій; залучення роботодавців до співпраці з вищими навчальними закладами, зокрема, до участі в розробленні стандартів вищої освіти, організації проходження практики студентами, вирішенні питань надання першого робочого місця випускникам – це основні сучасні зміни у вищій освіті, проголошені Національною стратегією розвитку освіти в Україні.

Компетентнісний підхід у навчанні сприяє успішній адаптації студентів у соціумі, рішенню ключових проблем сучасного життя, їх професійному самовизначенню. Однією із ключових компетентностей є громадянська, яка допоможе студентам орієнтуватись у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування тощо.

Тож формування громадянської компетентності під час вивчення права в педагогічних закладах вищої освіти є актуальною, недостатньо дослідженою проблемою, але містить значну кількість досліджень у різних аспектах її вивчення.

Аналіз досліджень. Так, компетентнісний підхід у системі вищої та загальної середньої освіти досліджується такими науковцями, як І. Бабин, І. Волошук, О. Пометун, І. Родигіна, К. Савченко, Г. Терещук, С. Трубачева, Н. Фоменко тощо.

Як методологічна основа забезпечення цілей, змісту і якості вищої освіти, компетентнісний підхід розглядається значною частиною зарубіжних дослідників, серед яких найбільш відомі Дж. Равен, Дж. Боуден, С. Маслач, М. Лейтер, Е. Шорт, Е. Тоффлер, Р. Уайт, А. Бермус, Р. Хайгерті, А. Мейхью тощо.

Застосування інноваційних методик викладання права, серед яких активні та інтерактивні методи навчання досліджували Н. Артикуца,

Л. Сірик, В. Чужикова, Т. Шевчук. Питання методів формування правового мислення, сократівського методу викладання піднімались у працях Дж. Оконнера, С. Гринфілда, Д. Кеннета.

Цікавим для формування громадянської компетентності є досвід міжнародних організацій, які наголошували на необхідності вивчення права через його практичне застосування. Так, Street Law Inc (попередня назва NICEL – Національний інститут правової освіти громадян), створюючи освітні програми Street law, передбачали перетворення принципів права та практичних правових концепцій у положення, зрозумілі й реальні для школярів та непрофесіоналів у юридичній сфері, а також були націлені на сприяння вихованню активних громадян, які критично оцінюють правову систему, відстоюють свою позицію й досягають успіху (Ремех, 2015: 1).

Уже за 20 років після появи (70-ті роки ХХ ст.) Street law з'явилося у більш ніж 40 університетах США, а потім прижилось у десятках інших країн світу, зокрема у Бразилії, Великобританії, Угорщині, Польщі, Україні. Кожна програма практичного права має свої особливості, однак багато в чому вони схожі й утворюють унікальний вид діяльності із правопросвітництва суспільства щодо прав людини.

Мета статті – з'ясувати особливості формування громадянської компетентності під час викладання права у вищих педагогічних закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Необхідно зазначити, що за результатами опитування, яке провела Організація об'єднаних націй серед провідних освітніх експертів, на 2030 р. важливими навичками випускників вищих навчальних закладів будуть, по-перше, уміння спілкуватись із людьми (interpersonal skills – навички міжособистісного спілкування), навички практичної роботи будуть цінуватись у другу чергу (know-how and practical skills), і тільки потім роботодавці звернуть увагу на академічні знання (academic knowledge) (2).

Ураховуючи результати досліджень, варто підкреслити, що є необхідність унесення змін і переорієнтування вищої освіти на результат не за системою знань, умінь та навичок, а за сформованістю сукупності ключових компетентностей спеціаліста (цінності, навички, ставлення, знання та критичне розуміння) в певній професійній сфері. На думку І. Волощук, перехід сучасної освіти, зорієнтованої на результат, – це спроба трансформувати традиційну систему навчання в систему, яка задовольняє сучасні потреби ринку праці, шляхом підготовки компетентних фахівців. Така підготовка передбачає чітке усвідомлення суб'єктами навчально-виховного процесу ВЗО, які компетентності потрібно сформувати у студентів, щоб дати їм можливість ефективно використовувати свої знання та вміння на практиці на конкретному робочому місці (Волощук, 2014: 3).

Європейський парламент і Рада Європейського Союзу в січні 2018 року схвалили Рамкову програму оновлених ключових компетентностей для навчання протягом життя (Освіта на основі життєвих навичок). Однією з ключових компетентностей, передбачених програмою, є громадянська, яка передбачає здатність діяти як відповідальні громадяни й повною мірою брати участь у соціальному житті, формування якої необхідно продовжити під час навчання й у вищому закладі освіти (4).

Вищеназвана європейська практика використана Міністерством освіти й науки України для подальшої імплементації міжнародних норм в освітній процес української системи освіти, зокрема пріоритетність компетентнісного підходу в організації навчально-виховного процесу визначена у прийнятих нових нормативних документах (Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.). Так, Національна стратегія розвитку освіти в Україні (5) передбачає необхідність кардинальних змін, спрямованих на підвищення якості та конкурентоспроможності освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України в міжнародний освітній простір. Крім того, Закон України «Про освіту» (6) закріплює 12 ключових компетентностей, необхідних сучасній людині для успішної життєдіяльності.

Однією із ключових компетентностей є громадянська, яка базується на розумінні ідей, пов'язаних з індивідуумами, групами, організаціями, суспільством, економікою та культурою й охоплює:

– усвідомлення цілей, цінностей та політики соціальних і політичних рухів, а також сталого розвитку, зокрема кліматичних та демографічних змін на глобальному рівні та їхніх основних причин;

– усвідомлення різноманітності та культурної самобутності різних суспільств і народів;

– критичною для цієї компетентності є здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми в суспільних інтересах, зокрема щодо сталого розвитку суспільства. Йдеться про навички критичного мислення й конструктивної участі в діяльності громади та у прийнятті рішень на всіх рівнях – від місцевого й національного до європейського та міжнародного.

– повага до прав людини, це передбачає також бажання брати участь у демократичному ухваленні рішень на всіх рівнях, підтримання соціальної та культурної різноманітності, гендерної рівності, соціальної згуртованості, готовності поважати приватність інших людей та брати на себе відповідальність за навколишнє середовище;

– інтерес до політичних та соціально-економічних подій та міжкультурного спілкування має бути основою для подолання упереджень, пошуку компромісів та забезпечення соціальної справедливості і правосуддя (6).

Формування таких навичок для неюридичних спеціальностей у вищих педагогічних закладах можливе під час викладання курсів «Правознавство» або «Громадянська освіта».

Формування громадянської компетентності під час викладання права передбачає запровадження й новітніх методик, які активізують пізнавальну діяльність студентів, створюють особливу атмосферу творчості та інноваційного пошуку під час проведення лекційних та практичних занять. Під час такого навчання студент вступає в діалог із викладачем, виконує творчі, проблемні завдання, відповідає на запитання, які розвивають аналітичне і критичне мислення, ставить запитання викладачеві та іншим учасникам, тобто активізується творча співпраця викладача зі студентами (які разом вирішують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії однокурсників та власну поведінку) (Артикуца, 2005: 7).

Досягти такої співпраці між викладачем і студентом можна через застосування роботи в малих групах, об'єднаних загальною навчальною метою за опосередкованого керівництва викладача. На думку Л. Луцинкевич, за такої організації навчальної роботи викладач має можливість керувати навчально-пізнавальною діяльністю

студентів через завдання, які він пропонує групі. Відносини між педагогом і студентами на занятті набирають характеру співпраці, під час групової діяльності студенти активно спілкуються між собою, допомагають один одному, співпрацюють (Луцинкевич, 2016: 8).

Одним із методів формування громадянської компетентності під час проведення практичних занять із правознавства або громадянської освіти може бути метод дослідження конкретних ситуацій або кейс-метод. Підхід до проведення заняття з використанням методу дослідження конкретних ситуацій полягає в наданні студентам ситуацій або випадків, у яких наявний конфлікт або спірна ситуація. Після цього студенти використовують покроковий порядок дій, під час якого вони аналізують фактичний бік випадку, приймають рішення й аргументують його, а також зважують наслідки цього рішення.

Метою застосування кейс-методу є допомога студентам у практичному використанні правових норм у ситуаціях, які трапляються в реальному житті. Дослідження конкретних ситуацій вимагає, аби студенти ставили запитання щодо низки фактів, визначали важливі елементи певної ситуації, аналізували та синтезували ці елементи, й виносили судження щодо певного випадку. У процесі дослідження конкретних випадків студенти на практиці використовують усі рівні мислення – від необхідності згадати до оцінювання.

Послідовність виконання певних дій є необхідною запорукою успішного розв'язання проблеми. Так, необхідно проаналізувати такі елементи конкретної ситуації:

– Факти: що трапилось у цій ситуації? Хто є сторонами. Які факти є важливими? Неважливими? Чи не відсутні якісь важливі факти?

– Проблемне питання: Яким є правове питання, навколо якого розгортається цей випадок. Студентів можна попросити розставити наявні аргументи в порядку їхньої переконливості, перш ніж презентувати їх своїм одногрупникам.

– Рішення: студентам пропонується встановити або визначити, яким чином ситуацію було вирішено або необхідно вирішити. Дуже важливо обґрунтувати рішення.

На думку О. Ваганової, кейс має відповідати таким вимогам: мати відповідний рівень труднощів, відповідати чітко поставленій меті створення, ілюструвати типові ситуації та декілька аспектів проблеми, не застарівати дуже швидко, бути актуальним на сьогодні, розвивати аналі-

тичне мислення, провокувати дискусію, мати кілька рішень (Ваганова, 2011: 9).

Фахівці міжнародної організації «Street Law» дають поради щодо можливих технічних засобів, прийомів використання методу дослідження конкретних ситуацій.

По-перше, анатомія випадку: студентам можна надати матеріали певного випадку – тут можна використати практику Європейського суду із прав людини (конкретну справу), водночас заздалегідь не ознайомлюючи їх із рішенням суду. Далі – попросити студентів визначити факти, проблемні питання, аргументи та їх розв'язання цієї ситуації. Після цього необхідно надати рішення Європейського суду щодо справи й разом оцінити саме рішення й аргументацію на його користь. Цей прийом є ефективним шляхом ознайомлення студентів із практикою Європейського суду й порядком застосування міжнародних норм права. Роботу під час практичного заняття можна організувати в парах або в невеликих групах.

По-друге, непомічені погляди: надати студентам факти, проблемні питання та аргументи, а також непомічені погляди суддів (окрема позиція судді). Не кажіть студентам, які погляди є фактичними рішеннями в цьому разі. Запропонуйте їм вибрати думку, з якою вони погоджуються, й пояснити, чому. Пізніше можна повідомити їм фактичне рішення й попросити порівняти їхню аргументацію й результати з рішенням суду (10, с. 39–40).

Для використання цього прийому під час лекції необхідно пояснити студентам, що п. 2 ст. 45 Європейської Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) дозволяє кожному судді Європейського суду із прав людини додати до рішення виклад своєї окремої думки, якщо судові рішення цілком або частково не виражає одностайної думки суддів. Ця стаття надає суддям можливість викласти свої думки, які збігаються або не збігаються з думкою Суду, або є відмінними від цієї думки, вони можуть також просто зазначити свою вмотивовану незгоду під час редагування рішення. Система прийняття окремих поглядів відбиває, в міжнародному плані, повну незалежність суддів у здійсненні їхніх функцій.

По-третє, студентські аргументи: надайте студентам факти і проблемні питання й попросіть їх у процесі спільної роботи визначити аргументи на підтримку кожної зі сторін. Залежно від загальної кількості студентів їх можна поділити на відповідну кількість груп по п'ять студентів у кожній. Потім – попросити знайти аргументацію

на користь однієї або іншої сторони. Цю вправу можна завершити, запропонувавши студентам написати письмову роботу з викладенням їхньої позиції, або ж викласти її в усній відповіді з необхідними аргументами.

По-четверте, висловлення поглядів у письмовій формі. Надайте студентам факти, проблемні питання й аргументи на користь обох сторін, попросіть студентів написати судову думку з обґрунтуванням позиції. Студенти можуть висловлювати критичні зауваження щодо поглядів, або їм можна написати окрему думку студента щодо справи і здати виконане завдання наступного дня.

Для висловлення думок у письмовій формі доречно застосовувати такий навчальний прийом як «плакат думок», який дозволяє залучити увесь клас чи аудиторію до командної роботи і жвавої дискусії, не зчиняючи галасу у класі/аудиторії. Цей прийом передбачає проведення вельми своєрідної дискусії між учнями – вона відбувається в повній тиші, а всі цікаві думки й питання школярі або студенти записують на великому спільному або командному плакаті. Саме такий прийом дозволяє залучити до роботи всіх учнів/студентів у класі/аудиторії; створити такі умови, щоб кожен мав змогу висловити власну думку; навчити затятих активістів прислухатись до ідей інших; сором'язливі учні/студенти почуватимуться більш упевнено й комфортно (11).

По-п'яте, інсценування судового процесу: після прояснення фактів і визначення проблемного питання поділіть аудиторію на групи обвинувачів, групи обвинувачених і групи суддів. Попросіть групи обвинувачів і групи обвинувачених скласти їхні найпереконливіші аргументи. Попросіть суддів придумати запитання для обох сторін. Кожна група може вибрати особу, яка презентуватиме їхні аргументи суддям, а судді можуть ставити запитання всій групі, перш ніж прийняти рішення. Для того, щоб забезпечити участь максимальної кількості учнів, поділіть їх на групи по три особи, де один учень буде обвинувачем, один – обвинувачуваним й один – суддею. Обидві сторони презентують свої аргументи, а судді приймають рішення. Можна також провести повне засідання суду за участі свідків із використанням повних судових процедур.

По-шосте, застосування: після того, як студенти опанують правові поняття, ознайомляться із практикою Європейського суду із прав людини, можна застосувати рішення щодо аналогічних фактичних ситуацій, застосовуючи такі ж самі правові та окремі міркування. Поданий

прийом може наштовхнути на відповідь на такі запитання: «У яких ще ситуаціях можна застосувати...?», «Хто може використовувати ...?», «Чим може бути корисне...?», «Що може зашкодити...?»

Варто зазначити, що для того, щоб удало застосувати такі прийоми для проведення практичних занять, необхідно ретельно підбирати матеріал для лекцій. Тобто лекції необхідно використати для надання загальної правової інформації; ознайомлення з необхідною нормативно-правовою базою, включно з міжнародними нормами, ратифікованими Верховною Радою України; аналізувати зв'язок людини й держави, важливість формування і встановлення правової держави, основним принципом якої є верховенство права; з'ясувати особливості правосуддя й механізму захисту прав людини, міжнародні стандарти прав людини й функціонування європейського механізму захисту прав людини, діяльність Європейського суду із прав людини – все те, що допоможе студентам сформувати компетентності, зокрема і громадянську, під час практичних занять і в подальшому реалізувати їх протягом життя.

Для успішного формування громадянської компетентності під час проходження курсів «Правознавство» або «Громадянська освіта» необхідно заздалегідь визначити результати навчання – це конкретні та чітко сформульовані твердження про те, чому саме мають навчитись студенти до кінця курсу.

Найбільш поширеною класифікацією цілей навчання, залежно від рівнів мислення, є так звана таксономія Блума, розроблена й опублікована у 50-х роках ХХ ст. Б. Блум поділив усі цілі навчання на три сфери (домени, групи): когнітивну, афективну та психомоторну. Надалі в межах кожної сфери він виділив послідовні рівні складності та сформулював словники дієслів, які відповідають кожному рівню. Незважаючи на те, що на початку 2000-х років оприлюднено низку публікацій, які розвинули таксономію Блума, його оригінальні пропозиції все ще є основою для класифікації та формулювання результатів навчання насамперед у когнітивній сфері, але також придатні для формулювання навчальних цілей в афективній та психомоторній сферах (12).

Тож результати навчання за курсами «Правознавство», «Громадянська освіта» для вищих педагогічних закладів згідно з таксономією навчальних цілей та результатів Б. Блума можна представити в такому вигляді:

Навчальна мета/рівень	Результат, якого досягають студенти
Когнітивна сфера	
засвоєння знань (низький рівень)	– відтворити термінологію із права/громадянської освіти, наприклад: людська гідність, рівність перед законом, права людини, права дитини тощо; – скласти перелік нормативно-правових актів, які закріплюють права людини; – визначити механізм захисту прав людини.
Розуміння (низький рівень)	– пояснити різницю між правами людини і правами громадянина; – ідентифікувати роль Уповноваженого ВР із прав людини в механізмі їх захисту.
Застосування (низький рівень)	– застосувати знання норм законодавства для вирішення практичних ситуацій; – показати, як рішення Європейського суду із прав людини впливають на українську судову практику.
Аналіз (високий рівень)	– проаналізувати роль міжнародних та європейських інституцій у захисті прав людини (ООН, Рада Європи, Європейський суд із прав людини, ОБСЄ); – порівняти ключові поняття порушення прав людини, стандарти захисту прав людини, механізм захисту прав людини.
Синтез (високий рівень)	знаходити рішення для практичних завдань, використовуючи нормативно-правову базу й судову практику.
Оцінювання (високий рівень)	– оцінити взаємодію міжнародних норм і норм українського законодавства у сфері прав людини; – цінити вплив міжнародних норм і рішень на українське законодавство і рішення суду.
Афективна сфера (емоційний компонент)	
	Позитивно сприймати необхідність правових знань і розуміння прав людини;
	– ставитись до позиції інших студентів толерантно; – виявляти бажання спілкуватися з групою (робота в групі).
	Вирішувати спірні питання й формувати вміння знаходити консенсус; брати участь у дискусіях.
Психомоторна сфера	
	Дотримуватись певних правил поведінки
	Виконувати практичні завдання згідно з методикою; вміння демонструвати й доповідати про виконані завдання
	Уміння розробити презентацію відповідно до теми; спроектувати можливі варіанти розв'язання практичної ситуації.

Варто зазначити, що визначені результати й цілі навчання передбачають формулювання відповідних пізнавальних завдань, певних методів і прийомів організації занять. Крім того, кожний із рівнів навчальних результатів є важливим для студента, адже для того, щоб аналізувати, синтезувати, оцінювати, потрібно здобути знання, розуміти й використовувати необхідну інформацію.

Висновки. Отже, формування громадянської компетентності під час викладання права в педагогічних закладах вищої освіти, з одного боку, дозволяє студентам орієнтуватись у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні; знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування; застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод громадян тощо. З іншого боку – передбачає

необхідність закріплення положень компетентнісного підходу і змісту громадянської компетентності в освітніх нормативно-правових актах; запровадження нових методів і прийомів викладання права для неюридичних спеціальностей (наприклад, метод дослідження конкретних ситуацій або кейс-метод), які допоможуть організувати співпрацю між викладачем і студентом; навчати студентів – аргументувати, приймати рішення, оцінювати судження, дискутувати з іншими опонентами, доводити свою позицію, ставити правильні запитання.

Крім того, для успішного формування громадянської компетентності заздалегідь необхідно визначити результати навчання за правовими курсами, щоб спланувати послідовність викладання тем, розподіл годин на їх вивчення й чітко визначити, які практичні завдання допоможуть досягти визначених результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ремех Т. Практико-орієнтовальне навчання учнів правознавства в Україні від освітньої програми «Street Law» до предмета «Правознавство». *Практичний курс*. URL: https://lib.iitta.gov.ua/714492/1/_2015.pdf.
2. 2014 WISE Survey: “School in 2030”. URL: <https://www.wise-qatar.org/app/uploads/2019/04/wise-survey-school-in-2030.pdf>.
3. Волощук І. Формування професійної компетентності студентів ВЗО: компетентнісний підхід. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 3. С. 34–38.
4. Освіта на основі життєвих навичок. *Рамкова програма ЄС щодо оновлених ключових компетентностей*. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53>.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
6. Про освіту : *Закон України від 05.09.2017 р. № 2145 – VIII*. Дата оновлення: 02.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 01.04.2020 р.).
7. Артикуца Н. Інноваційні методики викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. 2005 URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2424/Artikutsa_Inov.pdf;jsessionid.
8. Луцинкевич Л. Організація групової навчальної діяльності в підготовці майбутніх учителів початкової школи в умовах коледжу. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 4. С. 302–310.
9. Ваганова О. Метод кейсов в професійному навчанні: учебнометодическое пособие. Новгород: ВГИПУ, 2011. 57 с. URL: <https://vgipuvaganova.files.wordpress.com/.../d0b2d0b0d0b3d0b0d0bdd>.
10. Матеріали до експертної наради залучених зарубіжних та українських фахівців із громадянської освіти. *Нарада проводилась міжнародною організацією «Street Law» у межах «Програми сприяння громадській активності «Долучайся!»*. 92 с.
11. Прийом «Плакат думок»: навчати учнів дискутувати мовчки. URL: <https://vseosvita.ua/news/pryiom-plakat-dumok-navchit-uchniv-dyskutuvaty-movchky-5218.html>.
12. Дж Дікінсон Як формувати результати навчання та якими вони мають бути? URL: <http://gohigher.org/yak-formuvati-cili-navchannya-ta-yakimi-voni-mayut-buti>.

REFERENCES

1. Remekh T.O. Praktyko-orientovalne navchannia uchniv pravoznavstva v Ukraini vid osvithoi prohramy «Street Law» do predmeta «Pravoznavstvo. Praktychnyi kurs».[Practical orientation training of pupils' jurisprudence in Ukraine from educational program «Street Law» to the subject of jurisprudence. Practical course] Pedagogical Institute of NAPS of Ukraine, 2015 URL: https://lib.iitta.gov.ua/714492/1/_2015.pdf [in Ukrainian].
2. 2014 WISE Survey: “School in 2030”. URL: <https://www.wise-qatar.org/app/uploads/2019/04/wise-survey-school-in-2030.pdf>
3. Voloshchuk I.P. Formuvannia profesiinoi kompetentnosti studentiv VNZ: kompetentnisnyi pidkhd. [Formation professional competence of students in higher education: competence approach]. Proceedings M. Hoholia NSU. Psychological pedagogical sciences, 2014, Nr.3, pp. 34-38 [in Ukrainian].
4. Osvita na osnovi zhyttievkykh navychok. Ramkova prohrama YeS shchodo onovlenykh kliuchovykh kompetentnosti. [Education based life skills. Framework program EU for update key competence]. URL: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/15/53> [in Ukrainian].
5. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku. [National strategy development of education for the period to 2021 years]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].
6. Pro osvitu [Education Law]: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 Nr. 2145 – VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
7. Artykutsa N.V. Innovatsiini metodyky vykladannia dystsyplin u vyshchii yurydychni osviti. [Innovative techniques of teaching disciplines in Higher law education]. 2005, pp. 3-25. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2424/Artikutsa_Inov.pdf;jsessionid [in Ukrainian].
8. Lutsynkevych L. Orhanizatsiia hrupovoi navchalnoi diialnosti v pidhotovtsi maibutnykh uchyteliv pochatkovoii shkoly v umovakh koledzhu. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii [Organization group and educational activities in the preparation of future teachers elementary schools in college]. Pedagogical science: theory, history, innovation technology, 2016, Nr. 4, pp.302-310 [in Ukrainian].
9. Vahanova O.I. Metod keisov v professyonalnom obuchenyy: uchebnometodycheskoe posobyie [Case study method in vocational training]. Novhorod: VHYPU, 2011, 57p. URL: <https://vgipuvaganova.files.wordpress.com/.../d0b2d0b0d0b3d0b0d0bdd> [in Russian].
10. Materialy do ekspertnoi narady zaluchenykh zarubizhnykh ta ukrainskykh fakhivtsiv z hromadianskoi osvity. [Materials for the expert meeting and involved foreign and Ukrainian specialist in civil education]. Narada provodylas mizhnarodnoiu orhanizatsiieiu «Street Law» v ramkakh «Prohramy spriyannia hromadskii aktyvnosti «Doluchaisia!». 92 p. [in Ukrainian].
11. Pryiom «Plakat dumok»: navchit uchniv dyskutuvaty movchky. [Reception «Poster of thoughts»: teach students to discuss silently]. URL: <https://vseosvita.ua/news/pryiom-plakat-dumok-navchit-uchniv-dyskutuvaty-movchky-5218.html> [in Ukrainian].
12. Dj. Dikinson Yak formuvaty rezultaty navchannia ta yakymy vony maiut buty? [How to shape learning outcomes and what they should be?]. URL: <http://gohigher.org/yak-formuvati-cili-navchannya-ta-yakimi-voni-mayut-buti> [in Ukrainian].